

Про Хведора Безрідного

Марія Пригара

Літа пугач коло Січі
Та й "пугу!" та й "пугу!".
Вирушайте, козаченьки,
До темного лугу!
Ідуть лугом бусурмени,
А сліду немає!
Попереду чорний турчин
Сивим конем грає.

... Нема в цієї пісні ні кінця, ні початку; вже давно позабували люди, як вона й співається, а це ж бувальщина, щира правда!

Отак воно й сталося колись...

Триста вершників мчало на Січ аж з-за Дніпрового гирла, з турецької фортеці Очакова, і вів їх здоровило-сотник Арсланбей.

Днів з десяток тому одурили запорожці всю турецьку сторожу на Дніпровім гирлі — примкнулися вночі байдаками коло узбережних фортець, хоч і протягли турки довжелезного залізного ланцюга впоперек Дніпра, а біля нього поставили наїжені гарматами галери.

Та хитрі січовики пустили поперед байдаків зрубані дерева, поначіплявши на їхнє гілля брязкотливого залізаччя, й поки турки з переполоху гатили по тих деревах з усіх гармат, козаки пропливли попід ланцюгом і шугнули в Чорне море.

Отож і вибралися турецькі кіннотники в похід, щоб наскочити на Січ уночі, зненацька, та помститися за таку зухвалість.

З тиждень тайкома скрадалися плавнями, не палили вогню на перепочинках, обв'язували коням морди сирицею, щоб не іржали, дослухалися до кожного шелесту.

І прогавили... На сьомий день налетіла сотня січовиків, мов з неба впала, врізалася клином у турецький загін, тільки шаблі засвистіли.

Попереду мчав на білогривому коні молодий курінний отаман у червонім жупані. Перший кинувся він у січу: йому було за що сквитатися з турками. Не мав козак ні роду ні племені, ні батька ні матері, ні сестри ні брата — всіх полонили бусурмени, погнали в Туреччину, як він був ще малий.

Схопили б і його, вже й перехилився був з сідла якийсь лупоокий вершник, та хлоп'я, заверещавши не своїм голосом, без тям чкурнуло в поле, заховалось у високому житі.

Хтозна, що з ним сталося б,— турки спалили все село до пня, не лишили й душі живої,— але їхали днів за три біля згарища запорожці, побачили білоголове хлоп'я, що

спало в теплому попелі, зібгавшись, мов кошеня, і забрали його з собою.

Хоч як допитувались — воно тільки й знало, що звати його Хведорком. Отож і прозвано знайду на Січі Хведором Безрідним.

Недурно кажуть: "Козакові Січ — мати, а Великий Луг — батько". Ледве підріс, став Хведорко джурою, доглядав сотникового коня, чистив зброю; згодом добув огира в бою й сам став козакувати; а оце рік тому обрали його січовики на курінного отамана, не зважили й на молодий вік — такої слави зажив козак у походах.

... Шалено рубається Хведір, весь побілів од люті. Бач, куди вихопилися турки — на Січ прямували псяюхи! Не топтати ж їм дороги до неї, всі до одного ляжуть отут, на березі, кістками!

— Гей, братчики! — гука Хведір козакам.— Не спускайте ока з бусурменів, щоб не промкнувся котрий очеретами! Та самі ж, глядіть, тримайтеся купи!

Крешуть іскри козацькі шаблі: чи не сотня ворогів лягла трупом.

Але схаменулися й турки: несамовито кидаються на запорожців, як голодні вовки. Одчай додає їм сили. Нема більшої ганьби, ніж втекти з бою.

Трапила коса на камінь: краще й козакам тричі вмерти, ніж відступити, пустити на свою землю ворога.

Кинув Хведір оком на братчиків — нема й половини.

— Ану, хлопці, вдармо ще раз! — підохотив хрипко, витираючи кров з обличчя.

Не сам Хведір у бою — біля нього вірний джура Ярема.

— Ой батьку отамане, стережися! — гукнув Ярема несамовито.

Глянув Хведір — і шарпнув коня вліво. Коло самісінького вуха свиснула куля з мушкета. Цілив височенний, плечистий турок, що біля нього купкою збилися кіннотники.

— Кепсько поціляєш, турчине! Ось я тобі покажу, як у нас цілять!

І погнав коня просто на нього, закрутивши над головою лезом.

На мить ущухла різанина: мов заворожені стали козаки й турки, прикипіли очима до своїх ватажків — хто переможе?

Гримнула сталь об сталь, аж похитнулися змилені коні. І вже тільки брязкіт шабель чути, и глухий тупіт копит, та часом приглушений покрик крізь зуби. Позлітали шапки з голів, важко дихають груди, але жоден з войовників не піддається.

Та що це? Зненацька застогнав козак і поточився з сідла, став падати, хапаючись руками, й повис на коні, зачепившись за стремено. Аж очі витріщив турок — здивувався швидкій перемозі. Підскочив, замахнувся ятаганом — і звалився, вражений блискавичним ударом.

У бою перемагає хитріший!

Мов один, загукали з радощів січовики, забувши про небезпеку.

Полетіли козацькі шапки вгору.

Усміхнувся і Хведір, блиснув очима, махнув своїм рукою.

Але тут підвівся в стременах одноокий турецький кіннотник,— він стежив за герцем, хижо шкірячи зуби. І ту ж мить свиснув у повітрі кинджал, вгородивсь отаману

в груди...

Не встиг джура й метнутися — підхопити. Мовчки впав козак на втоптану копитами траву.

І загуло, застогнало в плавнях, мов заклекотіли разом усі Дніпрові вири. Вже не вгадаєш, де козаки, де турки,— кинулись одні на одних, не тямлячи себе, зіткнулися, зійшлись навмируще.

А вгорі лопотить крильми вороння, поналітавши звідусюди, кружляє, мов підхоплене бурею чорне листя, спускається нижче й нижче — дожидає, коли-то скінчиться січа.

Недовго й дожидало. Ще трохи — і впала тиша на березі.

Усіх поклала покотом смерть, склепила уста й очі, вгамувала навіки.

Блукають бойовищем осиротілі коні, сумно іржуть, обнюхують полеглих — чи не озветься господар. Але де там! Тільки вороння важко здіймається з-під копит та шумить Дніпро, здійма хвилі на бурю.

А хто там лежить горілиць на піску, пустивши чуба на воду? Плескотить хвиля, обхлюпує молоде лице. Ще й вус не засіявся над пухкими вустами... То Ярема. То джура Ярема.

Де не взявся білогривий кінь, хилить голову, диха в лице, як не скаже: "Вставай, хлопче! Не чуєш? Я ж тут!".

І раптом застогнав Ярема, ворухнув рукою. Ось уже й підводиться, хапаючись за кінську гриву, роздивляється навкруги каламутним зором. Ні крові на ньому, ні ран — лише синя смуга на лобі: хтось ударив по голові ручкою ятагана. Онде й уламок на піску валяється: видно, зломив турок у бою гартоване лезо...

Заверта Ярема назад, іде бойовищем, нахилиється над козаками, заглядає кожному в обличчя. Десь тут упав його отаман з кинджалом у грудях...

Де ж він?

Не відстає від Яреми білогривий кінь, гне лебедину шию, придивляється вологими очима — теж шукає. І раптом заіржав тривожно, рушив до гіллястого явора, де між купою тіл щось червоніло. Підбіг і Ярема до явора. Отаман! Лежить, розкинувши руки, з кинджалом у грудях, і кров закипіла на пошматованім жупані. А очі розплющені, незгаслі, й груди ледве здіймаються. Дихає! Живий!

— Батьку отамане! — припав Ярема.— Батечку!

Ширше розплющились очі, ворухнулися побілілі губи.

— Ярема... Не вбитий?

— Ні! Ні! — заквапився хлопець.— Тільки по голові ятаганом зацідили. Вже й не болять зовсім!

Ледь осміхнувся отаман, заплющив очі. І раптом жах охопив Ярему.

— Батечку! Водиці вам?.. Ось кинджал цей. Дайте я витягну.

Не розплющивши очей, Хведір хитнув головою:

— Не чіпай... кинджал... умру зразу... А водиці... дай...

Метнувся Ярема. Ковтнув Хведір води.

— Яремо! — шепнув,— Нахилися ближче! Хто з наших живий?

— Не чути нікого. Усіх побито.

— Коли умру, їдь шукай наших. Приведи сюди — нехай поховають, пом'януть братчиків. Вони за Січ загинули, за товариство. Чуєш?

— Чую...

Ярема кусав губи, стискав кулаки — не витримав: схлипнув і припав до землі головою.

Отаманові заклекотіло в грудях. Він шепотів ледве чутно, мов крізь сон:

— Нахилися... Важко мені... вмирати... безрідному... один ти в мене був... Хотів я, щоб козаком став...

— Батечку...— схлипував хлопець.— Голубчику!

— Тихо... не встигну я... Білогривий тут? Не бачу.

— Тут, осьдечки...

— Білогривого собі забори. На ньому, в тороках, жупан мій червоний... Вдягни, хай я подивлюся. Шаблю припни до пояса й пицаль за плече. Сядь у сідло... який з тебе козак буде?

Ще він не скінчив, а Ярема, за сльозами не бачачи світу, вже вдягався, застібався тремтячими пальцями. Припнув шаблю, сів у сідло.

Щасливий усміх торкнув білі губи.

— Проїдь трохи. Поверни коня! Тільки вусів... немає... а так... запорожець. Гляди — шануйся... старих слухай.

І змовк, збираючи сили.

— На чортотлицькому Дніприщі*1 я казана в очеретах закопав... з сріблом... у поході добув... Там каменюку червону покладено... для признаки... Сто ступнів од розбитого дуба... в ліву руку... Чи знайдеш?

— Знайду.

— Роздай братчикам... у курені...

Шепіт тихшав, ніби згасав...

— Побачиш козаків, уклонися... Перше... отаманові... тоді війську... Скажи...

А що сказати — того й не доказав.

Їде Ярема плавнями, січовиків шукає. Тихо ступа під ним білогривий кінь, понуривши голову: він і сам знає дорогу.

Коли це заіржав кінь, нашорошив вуха — щось чує. Скочив Ярема з сідла — припав вухом до землі: десь далеко чути тупіт.

— Їдьмо, коню, назустріч. Може ж, то наші...

Так і є... Тільки виїхали в степ, щось зачорніло вдалині, наче хмара!

Вийшов хлопець на пагорок, придивився з-під долоні... Свої! Це ж січове військо вертає з Криму — десь воно там орду било.

Вже видно попереду хорунжого з червоною корогвою, а за ним кошового — на білому огирі. Їде, роздивляється навкруги. Далеко розтяглися козацькі полки, затопили степ, як повінь.

Мабуть, поталанило в поході: гримить пісня, полохає птаство з трави.

Торкнув Ярема коня стременами, поскакав назустріч. Трохи не доїхав, скинув шапку, вклонився, як навчено,— спершу кошовому, потім усьому запорозькому війську.

— Здоров, хлопче! — мовив кошовий, глянувши з-під сивих брів.— А ти ж чий будеш?

— А це, батьку, із Стеблівського куреня хлопець, курінного Хведора Безрідного джура! — похопився молодий козак з обв'язаною головою, котрий їхав зразу ж за кошовим на гнідому татарському коні-бахматі.

— Он як! А чого ж це ти, хлопче, в червоний жупан убрався та й козакуєш? Може, вбив свого отамана, забрав і коня, й зброю?

— Ні, батьку, не вбивав я свого отамана! Його турки вбили...

І розказав усе, як було.

Полетіла звістка з уст до уст. І змовкла пісня, похилилися чубаті голови.

Півсотні запорожців помчало в плавні слідом за Яремою.

Шаблями яму копали, приполами землю носили й насипали над Дніпром високу могилу. А зверху козацьку короговку поставили, щоб далеко було видко.

Їде козак — шапку скине. Пройде кобзар — думу заспіває: лицарям на вічну славу!

*1 — Дніприще — старе річище Дніпра.